

KOMISIJA ZA PRENOVO VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA OTROK S
POSEBNIMI POTREBAMI

**KURIKULUM ZA VRTCE V PRILAGOJENEM PROGRAMU ZA
PREDŠOLSKE OTROKE**

**Sprejet na 92. seji
Strokovnega sveta Republike Slovenije za splošno izobraževanje,
22. junija 2006**

Ljubljana, 21. 6. 2006

Avtorji:

Uvod in I. del

Branka Konavec, mag. Janja Cotič Pajntar, Karmen Kržan, mag. Marjeta Domicelj, Marija Cerar, Metka Šter, Nives Zore

II. del

Otroci z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju: Amalija Škerlj, Marija Cerar, mag. Jan Ulaga

Gluhi in naglušni otroci: Marija Fras Fijačko, Valerija Marot

Slepi in slabovidni otroci: Ana Jevševar, Urška Lah, dr. Darja Kobal Grum

Gibalno ovirani otroci¹: Alenka Koželj Šefran, Ksenija Krstovski, Terezija Hleb

Otroci z govorno-jezikovnimi motnjami: Branka Podboj, Tugomira Vizjak Kure

¹ Pri pripravi gradiva za gibalno ovirane otroke sta sodelovala tudi mag. Dianne Jones in Matej Peljhan.

KAZALO

UVOD

Izhodišče in namen 4

I. DEL 6

1. CILJI PRILAGOJENEGA PROGRAMA 6

1.1. CILJI KURIKULA ZA VRTCE 6

1.2. SPECIFIČNI CILJI 6

2. NAČELA URESNIČEVANJA CILJEV KURIKULA ZA VRTCE V PRILAGOJENEM PROGRAMU 8

3. OTROK V VRTCU 16

3.1. Hranjenje, počitek in druge vsakodnevne dejavnosti 16

3.2. Prostor 16

3.3. Čas 17

3.4. Sodelovanje s starši in družino 17

4. PODROČJA DEJAVNOSTI V VRTCU 19

II. DEL 20

PREDŠOLSKI OTROCI Z ZMERNIMI, TEŽJIMI IN TEŽKIMI MOTNJAMI V DUŠEVNEM RAZVOJU 20

GLUHI IN NAGLUŠNI PREDŠOLSKI OTROCI 22

SLEPI IN SLABOVIDNI PREDŠOLSKI OTROCI 26

GIBALNO OVIRANI PREDŠOLSKI OTROCI 30

OTROCI Z GOVORNO-JEZIKOVNIMI MOTNJAMI 34

PRIPOROČENA LITERATURA 34

UVOD

Izhodišče in namen

Prilagojeni program za predšolske otroke s posebnimi potrebami (v nadaljevanju: Prilagojeni program) ima osnovo v načelih in ciljnih vsebinske prenovе celotnega sistema vzgoje in izobraževanja (Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju otrok v Republiki Sloveniji, 1995), v Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur.l. RS, št. 115/03, 65/05), v Zakonu o vrtcih (Ur.l. RS, št. 12/96), v Zakonu o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur.l. RS, št. 54/00) in v Kurikulumu za vrtce (1999).

Namenjen je strokovnim in vodilnim delavcem v vrtcih in v predšolskih oddelkih zavodov za vzgojo in izobraževanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami (v nadaljevanju: zavodi) kot strokovno izhodišče za načrtovanje in izvajanje vzgojno izobraževalnih dejavnosti.

Predšolska vzgoja otrok s posebnimi potrebami izhaja iz pravice do vzgoje in izobraževanja, ki je usmerjeno k polnemu razvoju otrokove osebnosti in utrjevanju spoštovanja otrokovih pravic in temeljnih svoboščin. Razvija strpnost, prijateljstvo in razumevanje med vsemi udeleženci v vzgojno izobraževalnem sistemu, z ustvarjanjem pogojev za druženje, igro in učenje otrok s posebnimi potrebami z drugimi otroki ter s stalnim sodelovanjem med strokovnjaki istega področja in med strokovnjaki različnih strokovnih področij oziroma služb ter sodelovanjem z otrokovimi starši in družino.

Predšolski otroci s posebnimi potrebami se praviloma usmerjajo v program za predšolske otroke s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, kar pomeni, da so otroci s posebnimi potrebami integrirani med polno čutečimi vrstniki, in niso ločeni v drugih skupinah oziroma oddelkih vrtcev in zavodov.

V Prilagojeni program za predšolske otroke s posebnimi potrebami pa so usmerjeni le tisti otroci s posebnimi potrebami, ki zaradi najtežjih oblik primanjkljajev, ovir oziroma motenj, kljub prilagojenemu izvajanju predšolskega programa ne bi zmogli, oziroma so tako starši kot člani komisije za usmerjanje prepričani, da bodo lažje razvili svoja močna področja in sposobnosti do največje možne mere v predšolskem programu, ki je zanje prilagojen glede didaktičnih pristopov, ciljev in vsebin, kot tudi glede normativov in kadrovskih pogojev.

Prilagojeni program za predšolske otroke je namenjen otrokom z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju in otrokom, ki imajo poleg omenjenih motenj še druge dodatne motnje.

Namenjen je tudi gluhim in naglušnim otrokom, slepim in slabovidnim otrokom, gibalno oviranim otrokom in otrokom z govorno-jezikovnimi motnjami, ki imajo najtežje oblike primanjkljajev, ovir oziroma motenj, in ki za odpravljanje oz. korekcijo le-teh potrebujejo prilagojen program.

Prilagojeni program vključuje temeljna vedenja o razvoju predšolskih otrok ter specialno pedagoške oz. defektološke izkušnje pri vzgojno-izobraževalnem delu z otroki s posebnimi potrebami. Predstavlja okvir za načrtovanje in izvajanje vzgojno izobraževalnega procesa v oddelku in vrtcu oziroma zavodu ter za oblikovanje individualiziranih in individualnih programov vzgoje in izobraževanja.

Program se izvaja glede na neposredno odzivanje otrok v oddelku ter glede na potek življenja v vrtcu ali zavodu, in glede na dogajanje v širšem okolju.

Neposredno strokovno izhodišče in osnova za prilagojeni program za predšolske otroke s posebnimi potrebami je Kurikulum za vrtce.

V Kurikulumu za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke so v I. delu posamezna poglavja iz Kurikuluma za vrtce izpostavljena, preoblikovana in dopolnjena s tistimi vsebinami, ki poudarjajo značilnosti in posebnosti dela z otroki s posebnimi potrebami.

V II. delu pa so zapisane prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce, cilji specialno pedagoških dejavnosti in specialno didaktična priporočila za posamezne skupine otrok s posebnimi potrebami.

Poudarjamo, da je II. del dokumenta napisan za posamezne skupine otrok s posebnimi potrebami izključno zaradi lažje izpostavitve in opisa specifičnosti posamezne motnje, ovire oz. primanjkljaja, in da zgradba dokumenta ni, in ne more biti, podlaga za oblikovanje homogenih skupin otrok s posebnimi potrebami.

V prilagojeni program za predšolske otroke so pogosto usmerjeni tisti otroci s posebnimi potrebami, ki imajo hkrati dve ali celo več motenj, ovir oziroma primanjkljajev, pri čemer moramo upoštevati, da ne gre le za seštevek ene in druge motnje, ovire oziroma primanjkljaja, ali celo več le-teh, ampak za novo, še bolj kompleksno stanje, ki je posledica zapletene in v vsakem individualnem primeru enkratne specifične interakcije.

To narekuje strokovnim delavcem kombiniranje in hkratno upoštevanje ciljev specialno pedagoških dejavnosti in specialno pedagoških priporočil za različne skupine otrok s posebnimi potrebami, ki so zapisana v tem dokumentu.

V oddelkih vrtcev in v zavodih so otroci s posebnimi potrebami z različnimi vrstami in stopnjami primanjkljajev, ovir oziroma motenj. Osnovne zakonitosti razvoja veljajo za vse otroke.

V ciljih in načelih se zrcalijo otrokove pravice ter spoznanja psihologije, specialne pedagogike oziroma defektologije in pedagogike o razvoju in učenju otrok v predšolskem obdobju.

I. DEL

1. CILJI

V Kurikulumu za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke upoštevamo vse cilje Kurikuluma za vrtce (1999) in specifične cilje, ki so pomembni za prilagojeni program.

1.1. CILJI KURIKULA ZA VRTCE

- bolj odprt in fleksibilen kurikulum v različnih programih za predšolske otroke,
- pestrejša in raznovrstnejša ponudba na vseh področjih dejavnosti predšolske vzgoje v vrtcih,
- bolj uravnotežena ponudba različnih področij in dejavnosti predšolske vzgoje v vrtcih, ki hkrati ne onemogoča poglobljenosti na določenih področjih,
- večje omogočanje individualnosti, drugačnosti in izbire v nasprotju s skupinsko rutino,
- oblikovanje pogojev za večje izražanje in ozaveščanje skupinskih razlik (nediskriminiranost glede na spol, socialno in kulturno poreklo, svetovni nazor, narodno pripadnost, telesno in duševno konstitucijo),
- večje upoštevanje in spoštovanje zasebnosti ter intimnosti otrok,
- dvig kakovosti medosebnih interakcij med otroki ter med otroki in odraslimi v vrtcu,
- rekonceptualizacija in reorganizacija časa v vrtcu,
- rekonceptualizacija in reorganizacija prostora in opreme v vrtcu,
- večja avtonomnost in strokovna odgovornost vrtcev in njihovih strokovnih delavcev,
- povečanje vloge evalvacije (kritičnega vrednotenja) pri načrtovanju življenja in dela v vrtcu,
- izboljšanje informiranja in sodelovanja s starši.

1.2. SPECIFIČNI CILJI

- razvoj otrokove osebnosti glede na njegove zmožnosti in utrjevanje spoštovanja otrokovih pravic in temeljnih svoboščin,
- oblikovanje pogojev za izvajanje specialno pedagoških dejavnosti,
- oblikovanje pogojev za izvajanje programa, ki omogoča razvijanje močnih področij otrok z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju in njihovih sposobnosti do največje možne mere, ter odpravljanje oziroma korekcijo motenj pri gluhih in naglušnih, slepih in slabovidnih, gibalno oviranih predšolskih otrocih in otrocih z govorno jezikovnimi-motnjami,
- upoštevanje specifičnih potreb otroka,
- omogočanje prehajanja med programi za predšolske otroke,

- bolj uravnotežena ponudba različnih področij in dejavnostih predšolske vzgoje v vrtcih za otroke s posebnimi potrebami,
- poglobljenost ponudbe na vseh področjih in dejavnostih predšolske vzgoje,
- rekonceptualizacija in reorganizacija časa v skladu s prilagoditvami za delo z otroki s posebnimi potrebami,
- rekonceptualizacija in reorganizacija prostora in opreme v skladu s prilagoditvami za delo z otroki s posebnimi potrebami,
- večja avtonomnost in strokovna odgovornost specialnih pedagogov oz. defektologov in drugih strokovnih delavcev,
- omogočanje sodelovanja z zunanjimi institucijami in strokovnjaki, ki s svojimi mnenji in delom pomembno vplivajo na kakovostni proces vzgoje in izobraževanja,
- pristen osebni stik s specialnim pedagogom oz. defektologom v skupini, občutek varnosti in sprejetosti, ustvarjanje vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost, socializacijo in razvijanje emocionalne stabilnosti,
- omogočanje druženja, sodelovanje in načrtno vključevanje otrok s posebnimi potrebami z drugimi otroki pri določenih dejavnostih in igri,
- omogočanje timske obravnava otrok ter pomoči svetovalne službe.

2. NAČELA URESNIČEVANJA CILJEV KURIKULA ZA VRTCE V PRILAGOJENEM PROGRAMU

V prilagojenem programu sledimo vsem šestnajstim načelom, ki so zapisana v Kurikulumu za vrtce (1999).

Zaradi preglednosti so na tem mestu ponovno zapisana vsa načela iz Kurikuluma za vrtce, dodane pa so jim specifičnosti, ki izhajajo iz prilagojenega programa. Te so vidne kot »ojačano/(boldirano)« besedilo, na dva načina, in sicer da so posamezne besede dodane pri posameznih pojasnitvah načel, ali pa so posamezne specifične pojasnitve dodane v celoti.

Dodana so tudi tri načela, prvo, t.j. načelo inkluzije, osemnajsto, t.j. načelo celovitosti, in devetnajsto, t.j. načelo individualizacije.

1. Načelo inkluzije:

- **odstranitev ovir za optimalni razvoj otroka,**
- **kot usmeritev v razvoj tistih oblik pomoči, ki temeljijo na življenju skupaj z vsemi ljudmi v otrokovem najbližjem okolju,**
- **otrok s posebnimi potrebami je vključen v življenjski položaj, ki je običajen za vse otroke, vendar je potrebno zadovoljevati otrokove potrebe na poseben način,**
- **vsi otroci imajo pravico, da se skupaj vzgajajo in izobražujejo z namenom vplivanja na predsodke, vrednote, stališča, voljo, filozofijo na vse sodelujoče, za naklonjeno sprejemanje drugačnosti,**
- **iskanje področij in dejavnosti, ki jih otrok zmore, pri katerih bo verjel v moč svojih sposobnosti, pri katerih bo doživljal varnost, uspeh in čustveno sprejetje v skupino,**
- **z upoštevanjem otrokove razvojne perspektive pripravljati otroka na sprejemanje samega sebe, na razvijanje njegove socialne prilagojenosti okolju in spoprijemanje z njim, preko doživetij in dejanj,**
- **omogočiti otroku razvijanje lastne identitete s priznanjem in doživljanjem svoje vrednosti v skupini, z možnostjo izbire, samoodločanja in vplivanja v tolikšni meri, kolikor je mogoče,**
- **s primernimi pričakovanji, ki so v skladu z otrokovimi zmožnostmi, otroka ne razvajamo in mu ne prizanašamo, ampak mu omogočamo priložnosti za bogate spodbude in izkušnje na vseh področjih razvoja (socialnem, emocionalnem, gibalnem, intelektualnem in jezikovnem).**

2. Načelo demokratičnosti in pluralizma:

- različni programi,
- različni teoretski pristopi in modeli,
- različne metode in načini dela s predšolskimi otroki v vrtcu,
- **različne metode in načini dela s predšolskimi otroki s posebnimi potrebami v vrtcu,**
- čim bolj pester izbor vsebin in dejavnosti,

- fleksibilnost v prostorski in časovni organizaciji življenja in dela v vrtcu.

3. Načelo odprtosti kurikula, avtonomnosti ter strokovne odgovornosti vrtca in strokovnih delavcev v vrtcu

- kurikulum za predšolske otroke v vrtcu naj bo odprt za uveljavljanje različnih posebnosti okolja, otrok ter staršev, za uveljavljanje avtonomnosti vrtca ter vzgojiteljev in drugih strokovnih delavcev v vrtcu ter za prilagajanje različnim spremembam, hkrati pa naj bo ustrezno strukturiran, tako da bo predstavljal kakovostno podlago za visoko profesionalno delo,
- **kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke s posebnimi potrebami naj bo odprt za uveljavljanje različnih posebnosti okolja, otrok ter staršev, za uveljavljanje avtonomnosti oddelka v vrtcu ter specialnih pedagogov oz. defektologov in drugih strokovnih delavcev v vrtcu, in izven njega, ter za prilagajanje različnim spremembam, hkrati pa naj bo ustrezno strukturiran, tako da bo predstavljal kakovostno podlago za visoko profesionalno delo in za oblikovanje individualiziranega programa,**
- izbira vsebin in metod v okviru posameznega področja dejavnosti v vrtcu mora biti **specialnim pedagogom oz. defektologom** ter vzgojiteljem in njihovim pomočnikom omogočena s čim bolj pestro ponudbo vsebin, dejavnosti in metod **ob upoštevanju zmožnosti in potreb posameznega otroka,**
- tako na ravni vrtca kot na ravni **specialnega pedagoga oz. defektologa in** vzgojitelja mora biti omogočena dopolnitev z dejavnostmi, vsebinami in metodami po lastni presoji, ki pa morajo biti usklajene s kurikularnim dokumentom, sprejetim na nacionalni ravni.

4. Načelo enakih možnosti in upoštevanja različnosti med otroki ter načelo multikulturalizma:

- omogočanje enakovrednih pogojev za optimalni razvoj vsakega otroka,
- upoštevanje značilnosti starostnega obdobja,
- upoštevanje individualnih razlik v razvoju in učenju,
- strokovno čim širše in fleksibilno zagotavljanje pogojev za stalno ali občasno vključevanje predšolskih otrok s posebnimi potrebami v življenje in delo rednih oddelkov v vrtcu,
- upoštevanje skupinskih razlik (glede na spol, socialno in kulturno poreklo, svetovni nazor...) in ustvarjanje pogojev za njihovo izražanje,
- upoštevanje načela različnosti in multikulturalizma na ravni izbora vsebin, dejavnosti in materialov, ki naj otrokom omogočajo izkušnje in spoznanja o različnosti sveta (stvari, ljudi, kultur),
- **upoštevanje načela multikulturalizma na ravni spoštovanja in sprejemanja različnih kultur,**
- **strokovno čim širše in fleksibilno zagotavljanje pogojev za stalno in občasno sodelovanje in igro predšolskih otrok s posebnimi potrebami, ki so v**

prilagojenem programu, z otroki iz ostalih oddelkov, in vključevanje v življenje in delo v vrtcih oz. zavodih.

5. Načelo omogočanja izbire in drugačnosti:

- programi za predšolske otroke, med katerimi bodo starši lahko izbirali,
- na ravni načrtovanja dejavnosti in na ravni organizacije tako prostora kot časa, ki omogoča otrokom, da izbirajo med različnimi dejavnostmi in vsebinami glede na njihove želje, interese, sposobnosti, razpoloženje ipd., pri čemer je zelo pomembno, da gre za izbiro med alternativnimi dejavnostmi in vsebinami, ne pa za izbiro med sodelovanjem in nesodelovanjem, aktivnostjo in neaktivnostjo, »usmerjeno zaposlitvijo« in prsto igro,
- **na ravni organizacije časa, ki omogoča otrokom dovolj časa pri skrbi za samega sebe (pri osebni higieni, oblačenju, hranjenju, obujanju, idr.), pri izvajanju vzgojno izobraževalnih dejavnosti, pri razumevanju vsebin v procesu učenja, pri sporazumevanju - čas za razumevanje sporočil in čas za odzivanje nanje, pri urjenju in ponavljanju dejavnosti in vsebin,**
- **na ravni organizacije prostora, ki omogoča otrokom dostopnost do vseh prostorov v vrtcu ali zavodu in njegovi okolici ter druženje z drugimi otroki v vrtcu,**
- **s prilagoditvijo prostora, kjer se bo otrok orientiral, kjer se bo lahko umiril in počival, ki mu bo omogočal intimnost in varnost, in prilagoditvijo prostora na ravni načrtovanja dejavnosti, ki omogoča otrokom, da izbirajo med različnimi dejavnostmi in vsebinami glede na njihove želje, interese, sposobnosti, razpoloženje ipd., pri čemer je pomembno, da gre za izbiro med ponujenimi dejavnostmi, ne pa le za izbiro med sodelovanjem in nesodelovanjem, aktivnostjo in neaktivnostjo.**

6. Načelo spoštovanja zasebnosti in intimnosti:

- organizacija prostora in časa, ki otroku omogoča umik od skupinske rutine oz. izražanje individualnosti pri različnih dejavnostih,
- komunikacija, ki otroku (in njegovim staršem) omogoča, da ne govorijo, rišejo, pojejo ipd. o nečem, kar želijo ohraniti zase,
- otrokovo telo, ki otroku omogoča, da ne kaže tistih delov svojega telesa, ki jih ne želi kazati (npr. pri preoblačenju, na stranišču ipd.).

7. Načelo uravnoveženosti:

- med otrokovimi razvojnimi značilnostmi na eni strani ter kurikulumom na drugi,
- **med otrokovimi razvojnimi možnostmi in značilnostmi na eni strani ter prilagojenim programom in individualiziranim programom na drugi strani,**
- med različnimi vidiki otrokovega telesnega in duševnega razvoja ter posameznimi področji dejavnosti v vrtcu,

- načelo uravnoteženosti se nujno dopolnjuje z načelom izbire in drugačnosti; kurikulum oz. vzgojitelji morajo zagotavljati aktivnosti z vseh področij dejavnosti in spodbujati vse vidike otrokovega razvoja, hkrati pa tudi aktivno spodbujati in odpirati široko polje pravice do izbire in drugačnosti ter možnost za poglobljen razvoj določenega vidika oz. področja,
- **načelo uravnoteženosti se nujno dopolnjuje z načelom izbire in drugačnosti; specialni pedagog oz. defektolog mora zagotavljati dejavnosti z vseh področij in spodbujati vse vidike otrokovega razvoja, hkrati pa aktivno spodbujati in omogočati poglobljen razvoj otrokovih močnih področij in razvoja tistih področij, ki se zaradi motenj, primanjkljajev ali ovir razvijajo počasneje,**
- med racionalnim pristopom same vede in pristopom zgodovine znanosti in epistemologije, med univerzalizmom in relativizmom posamezne vede, ki naj osnovne koncepte, ideje in izkušnje otrokom podaja skozi prizmo razvoja in zgodovine ter tako sistematično razvija občutljivost za probleme in zavest o različnih možnih odgovorih nanje,
- **med različnimi ustanovami, ki otroku nudijo različne oblike pomoči, da bi medsebojno čimbolj uravnoteženo in usklajeno delovali v korist otroka, da ne bi prihajalo do kolizije interesov v škodo otroku.**

8. Načelo strokovne utemeljenosti prilagojenega programa:

- z vidika specifičnih značilnosti razvoja in učenja predšolskih otrok, kakor tudi z vidika razlike med dvema starostnima obdobjema (od 1. do 3. in od 3. do 6. leta starosti),
- **z vidika specifičnih značilnosti razvoja in učenja predšolskih otrok s posebnimi potrebami,**
- z vidika spoznanj znanstvenih ved, ki opredeljujejo posamezna področja dejavnosti v vrtcu,
- s širšega vidika spoznanj edukacijskih ved ter kulturoloških študij,
- z vidika primerjanja kurikulumov v vrtcu v celoti ali po posameznih elementih kurikula oz. po posameznih kurikularnih dokumentih (predvsem primerjanje s kurikuli dežel zahodne demokracije idr.),
- **z vidika pravice, da ima vsak otrok ne glede na telesno in duševno konstitucijo, možnost do optimalnega razvoja svojih sposobnosti,**
- **z vidika znanstvenih in teoretičnih spoznanj o zgodnjem in sistematičnem spodbujanju otrokovega razvoja s ciljem razvijanja otrokovih sposobnosti in odpravljanja oz. korekcije motnje ter njenih posledic do največje možne mere.**

9. Načelo pogojev za uvedbo novega kurikula:

- stalno strokovno spopolnjevanje vodstvenih ter vseh strokovnih delavcev v vrtcu,
- pri načrtovanju novega kurikula v vrtcu je treba natančno navesti in opisati potrebne pogoje za njihovo izvedbo,
- pred uvedbo novega kurikula v vrtcu je treba vse potrebne pogoje, nekatere takoj in druge postopoma, tudi zagotoviti,

- pri vključevanju otrok s posebnimi potrebami v različne programe v vrtcu je treba zagotoviti vse potrebne pogoje (kadrovske, opremo ipd.),
- sistematično spremljanje, analiziranje in načrtovanje pogojev predšolske vzgoje v vrtcih (na ravni lokalne skupnosti, vrtca in oddelka).

Načelo pogojev za uvedbo prilagojenega programa:

- **pravočasna usmeritev v prilagojeni program za predšolske otroke in vključitev v prilagojen program za predšolske otroke,**
- **zagotovljeni morajo biti kadrovske pogoji z oblikovanjem celotnega strokovnega tima glede na vrsto motnje, ovire oz. primanjkljaja,**
- **zagotovljeni morajo biti prostorski pogoji z ureditvijo prostora in opremljenostjo s pripomočki v skladu s posebnimi potrebami otrok,**
- **nadaljnje strokovno izobraževanje in usposabljanje vodilnih in strokovnih delavcev,**
- **sistematično načrtovanje, spremljanje in analiziranje pogojev predšolske vzgoje za otroke s posebnimi potrebami v oddelkih vrtcev in zavodov na ravni lokalne skupnosti in države.**

10. Načelo horizontalne povezanosti:

- povezovanje dejavnosti različnih področij dejavnosti v vrtcu in pri tem različnih vidikov otrokovega razvoja in učenja, saj je za predšolskega otroka posebej značilno, da so soodvisni in med seboj povezani tudi vidiki njegovega razvoja **oz. s stopnjo otrokovega razvoja na posameznem področju,**
- izbor tistih vsebin ter metod in načinov dela s predšolskimi otroki, ki upoštevajo specifičnosti predšolskega otroka in zato v največji meri omogočajo povezavo različnih področij dejavnosti v vrtcu,
- **izbor tistih vsebin in metod, ki upoštevajo specifičnosti predšolskega otroka s posebnimi potrebami in njegovih specifičnih potreb in v največji meri omogočajo povezavo različnih področij dejavnosti v vrtcu,**
- **ustvarjanje pogojev, ki omogočajo interdisciplinarno obravnavo otrok s posebnimi potrebami.**

11. Načelo vertikalne povezanosti oz. kontinuitete:

- med družino in vrtcem,
- med prvim in drugim starostnim obdobjem, ki seveda nista absolutno ločljiva in se dopolnjujeta skozi celotno predšolsko obdobje,
- med vrtcem in osnovno šolo, pri čemer je zelo pomembno, da vrtec ne dopusti pošolanja kurikula v vrtcu in vztraja pri svojih temeljnih specifičnostih.

12. Načelo sodelovanja s starši:

- staršem mora biti javno dostopno pisno in ustno obvestilo o različnih ponudbah programov v vrtcu, **tudi o programih za otroke s posebnimi potrebami,**
- starši imajo pravico do sprotne izmenjave informacij in poglobljenega razgovora o otroku s **specialnim pedagogom oz. defektologom,** z vzgojiteljem in pomočnikom, s svetovalno službo,
- starši imajo pravico do postopnega uvajanja otrok v različne programe vrtca, **tudi v prilagojeni program za predšolske otroke,**
- starši imajo pravico sodelovati pri načrtovanju življenja in dela v vrtcu in v oddelku ter po dogovoru z vzgojiteljem aktivno sodelovati pri vzgojnem delu, pri tem pa morajo starši upoštevati strokovno avtonomnost vrtca,
- pri stiku s starši je treba spoštovati zasebno sfero družin, njihovo kulturo, identiteto, jezik, svetovni nazor, vrednote, prepričanja, stališča, navade in običaje, dosledno upoštevati njihovo pravico do zasebnosti in varstva osebnih podatkov,
- staršem zagotoviti stalno informiranje ter sistematično seznanjanje z njihovimi pravicami in odgovornostmi,
- **starši imajo pravico, da so obveščeni o mnenju strokovnjakov o otroku in se samostojno odločijo, komu bodo te informacije posredovali,**
- **starši imajo pravico sodelovati s specialnim pedagogom oz. defektologom in drugimi strokovnimi delavci pri načrtovanju, spremljanju in vrednotenju individualiziranega programa, po dogovoru s specialnim pedagogom oz. defektologom lahko aktivno sodelujejo pri specialno pedagoškem delu, vendar morajo pri tem upoštevati strokovno mnenje specialnega pedagoga oz. defektologa in avtonomnost vrtca.**

13. Načelo sodelovanja z okoljem:

- upoštevanje različnosti in možnosti uporabe naravnih in družbeno-kulturnih virov učenja v najbližjem okolju vrtca,
- upoštevanje naravnih in družbeno-kulturnih specifičnosti okolij, iz katerih prihajajo otroci.

14. Načelo timskega načrtovanja in izvajanja predšolske vzgoje ter strokovnega spopolnjevanja:

- strokovnega osebja znotraj oddelka, med oddelki in znotraj vrtca,
- vrtcev z drugimi vrtci,
- vrtcev z drugimi vzgojno-izobraževalnimi, strokovnimi in drugimi institucijami,
- **sodelovanje med razvojnimi oddelki in drugimi oddelki vrtca oz. zavoda,**
- **sodelovanje med strokovnjaki različnih strokovnih profilov na ravni vrtca oziroma zavoda,**
- **sodelovanje z zunanjimi institucijami in strokovnjaki, ki obravnavajo otroke (mentalno higienski oddelek, razvojna ambulanta, svetovalni center, ORL ambulanta, ipd.).**

15. Načelo kritičnega vrednotenja (evalvacije):

- na ravni vsakodnevnih medsebojnih interakcij v oddelku,
- na ravni načrtovanja posameznih področij dejavnosti v vrtcu, vsebin in metod dela, vsakdanjega reda v oddelku, zagotavljanja potrebnih pogojev za izvajanje predšolske vzgoje, spremljanje razvoja oddelčne skupine in posameznega otroka ipd.,
- **na ravni načrtovanja posameznih področij dejavnosti v oddelku, vsebin in metod dela, dnevne rutine v oddelku, zagotavljanja potrebnih pogojev za izvajanje specialno pedagoške dejavnosti, spremljanje dejavnosti vključevanja in sodelovanja z drugimi oddelki vrtca oz. zavoda,**
- na ravni pravic in odgovornosti staršev,
- **na ravni individualiziranega programa - spremljanje in sprotne evalvacija,**
- na ravni vrtca, **glede na omogočanje priložnosti za uveljavljanje življenja v skupnosti,**
- na ravni lokalne skupnosti, ustanovitelja vrtca, **za iskanje novih možnosti sodelovanja med ustanovami in specializiranimi ustanovami za skupno življenje.**

16. Načelo razvojno-procesnega pristopa:

- v ospredju predšolske vzgoje je otrokov vsesplošni (duševni in telesni) razvoj in v tem temeljnem okviru usvajanje znanj posebnih ved,
- cilj posamezne vede na ravni predšolske vzgoje je omogočiti pridobivanje nekaterih osnovnih izkušenj (znanja) v zvezi z njenimi najbolj splošno veljavnimi in uporabnimi idejami oz. koncepti,
- cilj učenja v predšolski dobi je sam proces učenja, katerega cilji niso pravilni in nepravilni odgovori, temveč spodbujanje otrokovih lastnih (simbolnih, fantazijskih in domišljijjskih) strategij dojemanja, izražanja, razmišljanja itn., ki so zanj značilne v posameznem razvojnem obdobju, **ob upoštevanju individualnih specifičnih razvojnih značilnosti in potreb otroka s posebnimi potrebami.**

17. Načelo aktivnega učenja in zagotavljanje možnosti verbalizacije in drugih načinov izražanja:

- stalna skrb za sprotne zagotavljanje udobnega in za učenje spodbudnega okolja, ki omogoča izhajanje tako iz vzgojiteljevega načrtovanega in nenačrtovanega usmerjanja, kakor tudi iz otrokovih samoiniciativnih pobud, **pa tudi ob uporabi različnih igralnih in učnih sredstev ter zdravstvenih pripomočkov,**
- v ospredju učenja predšolskih otrok je razvijanje občutljivosti in zavesti o problemih,
- enako kot posredovanje racionalnih odgovorov ali rešitev posamezne vede je pomembno spodbujanje ter navajanje na uporabo različnih strategij in pripomočkov pri iskanju odgovorov,
- vsesplošno omogočanje ter spodbujanje otrok k verbalizaciji in drugim načinom izražanja, pri čemer je pomembno upoštevanje njihovih individualnih potreb in interesov ter pravice do zasebnosti,

- omogočanje in spodbujanje rabe jezika v različnih funkcijah,
- spodbujanje in podpiranje optimalnega razvoja otrokove samostojnosti na vseh področjih,
- v ospredju učenja predšolskih otrok s posebnimi potrebami v prilagojenem programu je posnemanje in izvajanje dejavnosti skupaj z odraslimi in spodbujanje za samostojno izvajanje dejavnosti, ki so vezane na sporazumevanje, gibanje, osebno higieno, skrb za samega sebe, ročne spretnosti in igre,
- omogočanje, spodbujanje in razvijanje komunikacijskih in govornih spretnosti,
- spoznavanje sebe in sveta okoli sebe,
- razvijanje čustvovanja skladno s socialno odzivnostjo,
- omogočanje sodelovanja in sooblikovanja življenja v oddelku in v vrtcu oziroma zavodu ob upoštevanju kulturnih in drugih vrednot skupine in okolja,
- razvijanje mišljenja z uporabo raznovrstnih didaktičnih pripomočkov, z izvajanjem dejavnosti in z igro, kjer otrok glede na specifične individualne sposobnosti rešuje probleme na gibalnem, komunikacijskem, socialno-emocionalnem in spoznavnem področju.

18. Načelo celovitosti

poudarja celovito skrb za otroke s posebnimi potrebami:

- sodelovanje z vsemi strokovnjaki (zdravstveni, pedagoški in socialni delavci, psihologi), ki izvajajo oblike pomoči otroku v smislu realizacije skupnih ciljev,
- sodelovanje s specializiranimi ustanovami, ki izvajajo za otroka, starše in družine različne oblike pomoči, in z drugimi ustanovami v okolju, v katerem je vrtec,
- sodelovanje in povezovanje staršev med seboj, partnersko vključevanje staršev v obravnavo otroka, seznanjanje staršev o možnih oblikah pomoči za razbremenitev družin in s tem olajšanje sprejemanja otroka s posebnimi potrebami v družino,
- sodelovanje z društvi, ki nudijo pomoč staršem in otrokom s posebnimi potrebami (Sožitje, Sonček,...).

19. Načelo individualizacije:

- na ravni individualnih razlik že pridobljenih izkušenj in osebnostnih razlik,
- na ravni programov in organizacijskih oblik glede na specifične posebne potrebe otroka – individualiziran program,
- na ravni notranje fleksibilne diferenciacije glede prostora in časa za možnost izražanja individualnosti pri različnih dejavnostih,
- za posameznega otroka ustrezni tehnični in didaktični pripomočki,
- v individualnih odnosih omogočiti prilagojeno ponudbo pomoči otrokom, njihovim staršem in družinam,
- na ravni spremljanja in vrednotenja programov in drugih oblik pomoči.

3. OTROK V VRTCU

3.1. Hranjenje, počitek in druge vsakodnevne dejavnosti

Hranjenje v vrtcu naj poteka čim bolj umirjeno, brez nepotrebnega čakanja, pripravljanja, pri obrokih se ne hiti. Pri hranjenju se je potrebno izogibati tekmovanju in nepotrebemu primerjanju otrok. Pozorni moramo biti tudi na posebne navade družin, npr. vegetarijanska prehrana.

Pri hranjenju poskušamo doseči čim večjo samostojnost otroka ob upoštevanju njegovih sposobnosti.

Hrana je lahko dobro motivacijsko sredstvo za učenje komunikacije in govora, otroci se ob obrokih učijo, kako lahko izražajo želje, zahtevajo usluge, hrano. Otrok nikakor ne silimo s hrano.

Otroku, ki ima predpisano medikamentozno terapijo zaradi kroničnih obolenj, se ta nudi v vrtcu po dogovoru s starši in zdravstveno službo.

Prehod od dejavnosti do kosila in od kosila k počitku naj poteka postopoma brez hitenja, kakor tudi prehod od počitka k drugim dejavnostim.

Počitek in spanje naj ne bosta časovno strogo določena, odvisna sta od potreb posameznega otroka in nista obvezna. Otrok s posebnimi potrebami mora imeti možnost počitka tudi izven predvidenega časa za počitek, če to potrebuje.

Organizacija počitka in prilagoditev ležišč je odvisna od starosti otrok, od vrste dejavnosti, ki so potekale pred počitkom, ter od posebnih potreb otrok glede na različne vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj. Pri organizaciji počitka je potrebno upoštevati in spoštovati možnost izbire. Način in dolžina počitka naj bosta usklajena z individualnimi potrebami otrok.

3.2. Prostor

Prostor, v katerem se izvaja prilagojeni program, naj bo v vrtcu na mestu, ki omogoča dostopnost do notranjih in zunanjih površin vrta, kar pa ne sme povzročiti izoliranost teh prostorov od ostalih bivalnih in igralnih površin vrta.

Velikost prostora pomembno vpliva na kvaliteto življenja v oddelku. V prostoru morajo biti lahko dostopni vsi pripomočki, ki jih otrok potrebuje, različne igrače, drugi nestrukturirani materiali in materiali za oblikovanje in ustvarjanje.

Zaželeno je, da so v prostoru stalni kotički, ki otroku omogočajo razvijati občutek prepoznavnosti in domačnosti, pa tudi po vsebini menjajoči se kotički, ki otroku pomagajo pri razvijanju občutka spremenljivosti prostora in časa.

Organizacija prostora mora biti fleksibilna, da nudi možnost izvajanja dejavnosti s celo skupino in možnost umika za posameznega otroka za določen čas. Prostor naj bo prilagojen dejavnostim, ki se izvajajo v oddelku in zunaj njega.

Prostor v oddelku in v drugih prostorih v vrtcu ali zavodu naj otroku zagotavljajo varnost, intimnost, orientacijo in možnost umirjanja.

Prostor mora biti prilagojen otrokom, ki jim je namenjen. Preveč dražljajev v prostoru lahko nemirnega otroka vznemirja. Zelo mirni otroci pa pogosto potrebujejo prostor, ki jih spodbuja k aktivnosti.

Organizacija prostora v vrtcu mora otroku s posebnimi potrebami omogočati igro, sodelovanje in druženje z vrstniki iz drugih oddelkov vrtca.

3.3. Čas

Večina otrok s posebnimi potrebami potrebuje več časa pri skrbi za samega sebe (pri hranjenju, pri osebni higieni, oblačenju in obujanju) kot tudi pri drugih elementih dnevne rutine.

Prav tako potrebujejo več časa pri vseh vzgojno-izobraževalnih dejavnostih in igri. Potrebujejo tudi več časa v procesu učenja, tako na primer pri sporazumevanju potrebujejo veliko več časa za razumevanje sporočil in/ali za odzivanje nanje, kot vrstniki brez posebnih potreb.

Dejavnosti, igre in vzgojno-izobraževalne vsebine morajo pogosteje ponoviti, da si jih zapomnijo.

Otrok mora imeti možnost, da dejavnost, ki jo izvaja, prekine in jo nadaljuje kasneje.

3.4. Sodelovanje s starši in družino

Starši morajo biti seznanjeni o možnostih, ki jih imajo v danem okolju, za vzgojo in izobraževanje otroka in o možnih oblikah pomoči družini.

Starši morajo biti podrobno seznanjeni s Prilagojenim programom za predšolske otroke.

Starši se na osnovi informacij sami odločijo za ponujene oblike pomoči. Odločitve staršev moramo spoštovati.

Starši otroka s posebnimi potrebami, ki je usmerjen v prilagojen program za predšolske otroke, imajo različna pričakovanja do otroka in vrtca oz. zavoda, zato se bodo strokovni delavci soočali z različno odzivnostjo staršev in različnimi željami po sodelovanju.

Zelo pomembno je, da si strokovni delavci pri starših pridobijo zaupanje in jih razbremenijo negotovosti ali strahu, ki ga predstavlja dejstvo, da imajo otroka s posebnimi potrebami. Starši otroka s posebnimi potrebami se v prvih letih otrokovega življenja šele privajajo na dano situacijo in se učijo, kako jo sprejeti, kako vzgajati in negovati otroka, ipd.

Zelo pomembno je usklajeno delovanje in usklajena komunikacija vseh strokovnih delavcev vrtca ali zavoda.

Strokovnjaki v vrtcu, in če je možno tudi strokovnjaki iz drugih ustanov, ki nudijo različne oblike pomoči otroku s posebnimi potrebami in njegovim staršem, morajo med seboj dobro sodelovati, da staršem predstavijo enotno mnenje o možnostih vzgoje in izobraževanja za njihovega otroka in o drugih oblikah pomoči.

Starši otroka s posebnimi potrebami imajo pravico do sodelovanja pri pripravi in spremljanju izvajanja individualiziranega programa vzgoje in izobraževanja (glej 28. člen Zakona o usmerjanju). Seznanjeni morajo biti z vlogo, ki jo imajo pri sistematičnem spremljanju otrokovega razvoja. Načrtovanje, izvajanje in evalvacija individualiziranega programa bodo kakovostnejši in uspešnejši, če bodo strokovni delavci vrtca oz. zavoda vzpostavili sodelovanje s starši pri ugotavljanju otrokovih močnih področij in težav. Starši imajo veliko več interakcij z otrokom v širokem spektru situacij kot pa strokovni delavci, zato lahko ponudijo strokovnim delavcem obsežnejšo in bolj celovito sliko otrokovega vedenja.

Velika razlika med starši in strokovnimi delavci je, da so starši bolj čustveno povezani z otrokom kot strokovni delavci, zato so reakcije in čustva staršev v odnosu do otroka mnogo bolj intenzivna kot čustva in reakcije strokovnih delavcev. Včasih so reakcije staršev lahko tudi neracionalne. Zato je pomembno, da strokovni delavci v sodelovanju s starši prinašajo objektivnost.

Staršem ne smemo ustvariti lažnega upanja, da bomo s ponujenimi oblikami pomoči in ustreznimi programi vzgoje in izobraževanja odpravili otrokove primanjkljaje, ovire ali motnje. Pomagamo pa jim lahko, da bolje spoznajo zmožnosti otroka in da jih seznanimo z različnimi strategijami pomoči, ki jih bodo lahko uporabili pri negi in vzgoji otroka.

S tem lahko v veliki meri pomagamo staršem, da bodo postopoma oblikovali realna pričakovanja do svojih otrok.

Starši otrok s posebnimi potrebami naj imajo možnost prenašanja lastnih izkušenj drugim staršem otrok s posebnimi potrebami in staršem vseh otrok v vrtcu. Na ta način si dajejo medsebojno podporo pri sprejemanju otrokovega primanjkljaja, ovire ali motnje.

4. PODROČJA DEJAVNOSTI V VRTCU

Ob upoštevanju načel uresničevanja ciljev Prilagojenega programa za predšolske otroke s posebnimi potrebami **veljajo tudi vsi cilji in primeri dejavnosti iz šestih področij dejavnosti (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava in matematika) Kurikuluma za vrtce (1999).**

Strokovni delavci pri pripravi individualiziranih programov vzgoje in izobraževanja in individualnih programov izbirajo, kombinirajo in dopolnjujejo cilje in primere dejavnosti vseh šestih področij dejavnosti Kurikula za vrtce s specialno pedagoškimi cilji in dejavnostmi tako, da omogočajo in spodbujajo optimalni razvoj vsakega otroka, glede na njegove individualne značilnosti in potrebe.

II . DEL

PREDŠOLSKI OTROCI Z ZMERNIMI, TEŽJIMI IN TEŽKIMI MOTNJAMI V DUŠEVNEM RAZVOJU

1. Prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce

Vsi cilji in primeri dejavnosti šestih področij dejavnosti Kurikuluma za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika) veljajo tudi v prilagojenem programu za predšolske otroke.

Izvedbeni kurikulum pomeni praktično izpeljavo ciljev kurikula s specialno-pedagoškimi metodami in oblikami dela, ob upoštevanju posebnih potreb otrok, ki so usmerjeni v prilagojen program za predšolske otroke.

Zaradi velikih razlik v stopnji motnje v duševnem razvoju, kakor tudi razlik v individualnih značilnostih in potrebah otrok, ni možno določiti skupnih ciljev, ki bi jih dodali k ciljem področij dejavnosti Kurikula za vrtce.

Ob upoštevanju načel prilagojenega programa, so do določene mere veljavni vsi cilji in primeri dejavnosti Kurikuluma za vrtce.

Strokovna skupina pri načrtovanju in izvajanju individualiziranih programov vzgoje in izobraževanja in individualnih programov, v skladu z razvojnimi značilnostmi in zmožnostmi otrok v oddelku in posameznih otrok, izbira, spreminja, dopolnjuje in prilagaja cilje in primere dejavnosti.

2. Cilji specialno pedagoških dejavnosti za otroke z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju

- Spodbujanje vesplošnega telesnega in duševnega razvoja in v tem temeljnem okviru razvijanje senzomotoričnih sposobnosti;
- razvijanje komunikacijskih spretnosti;
- vztrajno iskanje načina vzpostavljanja besedne in nebesedne komunikacije kot pogoja za socializacijo;
- razvijanje gibalnih spretnosti;
- usvajanje higienskih navad;
- usvajanje osnovnih spretnosti in navad s področja skrbi za samega sebe;
- usvajanje kulturnih navad okolja;
- pridobivanje izkušenj v okolju z zaznavanjem in doživljanjem stvari, narave in družbe z vsemi čutili in z učenjem posnemanja dejavnosti in vedenja drugih;
- spodbujanje učenja s posnemanjem in z urjenjem;
- spodbujanje razvoja otrokovih telesnih in duševnih sposobnosti, s spodbujanjem otrokovih lastnih strategij izražanja, dojemanja in mišljenja, ki so značilne za otrokovo stopnjo razvoja.

3. Specialno didaktična priporočila

Predšolski otroci z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju potrebujejo mnogo več časa, veliko več spodbujanja, motivacije, ponavljanja dejavnosti na njim zanimiv način (skozi igro) in iskanja individualnih poti spoznavanja in učenja ter komunikacije.

Predvsem pri otrocih s težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju so zelo pogoste še dodatne motnje v razvoju in iz njih izhajajoče posebne potrebe, kar dodatno otežuje spoznavanje otrokovih potencialov in zahteva strogo individualizacijo ter res dobro poznavanje vseh okoliščin, družine, otrokovega razvoja od rojstva dalje, morebitnih hospitalizacij, ipd.

To prav tako narekuje upoštevanje tistih specifičnih ciljev, ki so navedeni pri drugih skupinah otrok s posebnimi potrebami, v kolikor gre še za dodatno oz. drugo motnjo. Pri tem moramo upoštevati, da ne gre le za seštevek ene in druge motnje, ampak za novo kvaliteto z vsakokrat enkratno specifično interakcijo. Ob tem je seveda nujno sodelovanje specialnih pedagogov oz. defektologov različnih smeri in drugih strokovnih delavcev, tako pri timskem načrtovanju, kot pri izvajanju in doseganju zastavljenih ciljev.

Izrednega pomena je vztrajno iskanje načina vzpostavljanja besedne ali nebesedne komunikacije kot pogoja za socializacijo.

GLUHI IN NAGLUŠNI PREDŠOLSKI OTROCI

1. Prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce

Vsi cilji in primeri dejavnosti šestih področij dejavnosti Kurikuluma za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika) veljajo tudi v prilagojenem programu za predšolske otroke.

Izvedbeni kurikulum pomeni praktično izpeljavo ciljev kurikula s specialno-pedagoškimi metodami in oblikami dela, ob upoštevanju posebnih potreb otrok, ki so usmerjeni v prilagojen program za predšolske otroke.

Gibanje

- odkrivanje in sistematično odpravljanje prikritih nepravilnosti v gibalnem razvoju,
- načrtno in sistematično razvijanje pravilnih gibalnih vzorcev,
- postopno vzpodbujanje razvoja govora z gibalnimi stimulacijami,
- vzpodbujanje razvoja senzomotorike in psihomotorike,
- razvijanje slušnih, govornih in jezikovnih sposobnosti in/ali drugih oblik komunikacije na področju dejavnosti gibanja,
- vzpostavljanje pravilnega mišičnega tonusa in harmonije telesa,
- načrtno in sistematično razvijanje ravnotežja,
- odpravljanje oz. ublažitev posledic izgube sluha z izvajanjem ustreznih gibalnih aktivnosti.

Jezik (govor, komunikacija)

- razvijanje slušne percepcije in slušne pozornosti,
- razvijanje funkcije poslušanja in adaptacije na slušni aparat oz. polžev vsadek,
- specialno pedagoško usposabljanje govornih organov za funkcijo govora,
- razvijanje oralnega govora in/ali znakovnega jezika,
- spodbujanje razvoja uspešnih komunikacijskih strategij,
- razvijanje jezikovnih podsistemov (semantike in sintakse),
- razvijanje prozodijskih elementov govora,
- pridobivanje glasov govora,
- korekcija glasov govora,
- usvajanje besed in pojmov ali kretenj,
- ustvarjanje pogojev za uporabo jezika kot sredstva za razvijanje socialnih veščin.

Umetnost

Likovne in oblikovalne dejavnosti

- razvijanje vizualne in taktilne percepcije,
- razvijanje psihomotoričnih sposobnosti in fine motorike,
- razvijanje izkustvenega doživljanja in predstavljanja sveta,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi umetnost,
- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost, ter vzpodbuja tudi željo in potrebo po govoru.

Glasbene dejavnosti

- razvijanje slušne percepcije in pozornosti,

- razvijanje sposobnosti sprejemanja in produkcije ritma, tempa, jakosti, barve in višine zvoka ter melodije,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi glasbo,
- izvajanje dejavnosti, ki povezujejo gibanje, zvok in govor,
- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost, ter spodbuja tudi željo in potrebo po govoru.

Plesne dejavnosti

- načrtno in sistematično izvajanje dejavnosti, ki povezujejo elemente glasbe, gibanja in govora,
- razvijanje senzomotornih in psihomotornih sposobnosti,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi ples,
- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost, ter vzpodbuja tudi željo in potrebo po govoru.

AV-medijske dejavnosti

- spodbujanje izkustvenega spoznavanja sveta,
- razvijanje in bogatenje besedišča.

Dramske dejavnosti

- načrtno razvijanje zaznavnih sposobnosti,
- načrtno povezovanje govora in telesnih aktivnosti,
- načrtno razvijanje sposobnosti uporabe govora in/ali znakovnega jezika v komunikaciji,
- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost, ki vzpodbuja tudi željo in potrebo po govoru.

Družba

- spoznavanje sebe in drugih otrok ter sprejemanje različnosti,
- sprejemanje svoje drugačnosti in razvijanje pozitivnega samovrednotenja,
- spoznavanje, razumevanje in poimenovanje dogajanj v družbi,
- razvijanje razumevanja besed/simbolov, ki označujejo družbo, družbena dogajanja in družbene odnose,
- pridobivanje in razvijanje govorno-jezikovnih sposobnosti in/ali drugih oblik komunikacije za izražanje potreb in čustev ter za vzpostavljanje socialnih odnosov,
- razvijanje socialnih veščin in spretnosti.

Narava

razvijanje zaznavnih sposobnosti,

- načrtno in sistematično, izkustveno in z vsemi čutili doživlja živo in neživo naravo,
- spoznavanje in poimenovanje pojmov iz žive in nežive narave,
- pridobivanje in razumevanje besed, ki označujejo pojme iz narave,
- omogočanje izkustvenega doživljanja narave in naravnih pojavov, ki spodbuja govorne aktivnosti.

Matematika

- izkustveno seznanjanje z matematiko v vsakdanjem življenju,
- razvijanje zaznavnih sposobnosti in odpravljanje težav na teh področjih,
- razvijanje govorno-jezikovnih sposobnosti in/ali drugih oblik komunikacije za izražanje matematičnih pojmov,

- pridobivanje ter razvijanje razumevanja besed/simbolov, ki označujejo matematične pojme,
- omogočanje in spodbujanje govornih aktivnosti v povezavi z matematiko.

2. Cilji specialno pedagoških dejavnosti za gluhe in naglušne otroke

- Vsakodnevno in intenzivno izvajanje dejavnosti po metodah, ki so v skladu s teorijo in prakso specialne pedagogike oz. defektologije;
- vsakodnevno in intenzivno izvajanje specialno pedagoških dejavnosti v skupini ob upoštevanju specifičnih potreb vsakega otroka;
- izvajanje individualne terapije;
- izvajanje dinamičnega diagnostičnega postopka;
- prilagajanje izvedbenega kurikula;
- razvijanje govorno-jezikovne komunikacije in/ali znakovnega jezika;
- razvijanje vseh otrokovih sposobnosti;
- preprečevanje nastajanja dodatnih socialnih in emocionalnih motenj;
- zagotavljanje celovitosti in kompleksnosti vzgojnih postopkov usmerjenih v odpravljanje ali zmanjševanje težav, ki jih otrok ima;
- odpravljanje ali ublažitev motnje v predšolskem obdobju v največji možni meri.

3. Specialno didaktična priporočila

Ustrezna strokovna znanja, metode in oblike dela že v predšolskem obdobju pomagajo gluhim in naglušnim otrokom, da nadomestijo tisto, kar jim ni bilo naravno dano, oz. jim je bilo zaradi bolezni ali poškodbe odvzeto. V veliki meri jim pomagajo premostiti slušno bariero in izoblikovati komunikacijski kod s katerim lahko komunicirajo s širšo, tudi slišče okolico.

Pri odpravljanju oviranosti gluhih in naglušnih otrok, se je kot zelo učinkovita pokazala vsakodnevna, sistematična, strokovna, specialno pedagoška (surdopedagoška) obravnava v skupini, podprta z redno individualno surdopedagoško obravnavo (individualna slušno – govorna terapija).

V sklopu tega se izvajajo vsebine po programu stimulacije razvoja, gibalno govorne in glasbene stimulacije, piktografska ritmika.

Ker je učenje govora pri gluhih in naglušnih dolgotrajen proces, se govor kot tak v predšolskem obdobju pomembno razlikuje od govora sliščih otrok. Njihov naravni jezik je kretnja. Kasneje se lahko naučijo obvladovanja znakovnega jezika, ki je sistem kretenj, ki imajo svoje jezikovne zakonitosti. Hkrati se gluhi in naglušni otroci učijo oralnega govora in s tem slovenskega jezika s pomočjo poslušanja in odgledovanja.

Socialna kognicija, ki je v veliki meri pogojena z razvojem in učenjem jezika, je pomembno drugačna, osiromašena.

Gluhi in naglušni otroci lahko zaradi izgube sluha zamujajo določena obdobja, ki so najbolj primerna za to, da se otrok nekaj nauči in pridobi določene spretnosti na najbolj učinkovit način.

Individualne razlike med otroki, ki so lahko velike zlasti v prvih letih razvoja, se ob neprimerni obravnavi gluhih in naglušnih otrok z leti še povečujejo. Ob manj učinkovitih vzpodbudah za gluhe in naglušne otroke, se razkorak med otrokovimi aktualnimi in potencialnimi zmožnostmi pomembno povečuje.

Igra, ki predstavlja najbolj naraven način učenja in delovanja otroka ima bistveni pomen tudi v življenju gluhih in naglušnih otrok. Le ta dobi zaradi pomanjkanja slušnih informacij, slabo razvitega govora, jezika in šibke komunikacijske zmožnosti specifične značilnosti v primeru, ko gre za funkcijsko, domišljjsko, sociodomišljjsko, družabno igro.

Hranjenje je dejavnost, ki pri delu z gluhi in naglušni otroci nudi različne možnosti osvajanja znanj. Otroci v konkretnih situacijah spoznavajo različne vrste hrane, urijo sposobnost žvečenja, požiranja in dihanja, ki so predpogoj za funkcijo govora. Pri procesu hranjenja gluhi in naglušni otroci spontano osvajajo kulturno higienske navade in spoznavajo pomen in uporabo vljudnostnih izrazov.

PROSTOR

Ob vseh dejavnikih, ki jih upoštevamo pri načrtovanju prostora, moramo biti pri gluhi in naglušnih otrocih pozorni še na naslednje dejavnike. Prostor mora biti svetel in strukturiran tako, da lahko vizualne informacije čim bolj fluentno potujejo po prostoru.

V prostoru moramo najti mesto za slušna pomagala (skupinski slušni aparat, vibracijsko desko, vibrator, slušalke, individualni slušni aparat, Phonic ear, polžev vsadek, speech weaver), ter zagotavljati njihovo nemoteno delovanje (menjavati in polniti baterije).

V prostoru mora biti na voljo dovolj AV sredstev, ki podpirajo uporabo specifičnih didaktičnih sredstev.

Skrbeti moramo zato, da bo okolje akustično zadovoljevalo potrebe okvarjenega sluha. Koristen zvok mora presegati hrup okolja za 15 do 20 dB in biti frekvenčno optimalen, da govor posameznika izstopa iz akustičnega ozadja. Igralnica in velikost skupine, morata ustrezati temu pogoju.

Za izvajanje govorno - ritmičnih stimulacij je potreben večji prostor z ustreznimi aparati.

Za individualno strokovno obravnavo otroka je prav tako potreben ustrezen poseben akustično primeren prostor.

ČAS

Dejstvo, da gluhi ali naglušen otrok ne more razviti govora spontano, predstavlja bistveno razliko med otroci brez težav in gluhi in naglušni otroci. Gluhi in naglušni otroci potrebujejo ustrezno strokovno pomoč pri zbiranju stimulacij, ki jim omogočajo optimalni razvoj.

Pri izvajanju dejavnosti je potrebno le te prilagajati, ter nuditi otrokom dovolj časa, da jih lahko sprejmejo, razumejo, ter velikokrat ponavljajo - predelujejo in uporabljajo v različnih situacijah. Potrebujejo sistematično ponavljanje novih in manj znanih informacij (vsebin), dejavnosti na različne načine (z demonstracijo, govorom, kretnjo, pisanjem, risanjem, slikovnimi aplikacijami, prstno abecedo, igranjem vlog – dramatizacijo) in sprotno preverjanje razumevanja. To zahteva veliko dodatnega časa in uporabo specialno pedagoških metod in prilagoditev.

SLEPI IN SLABOVIDNI PREDŠOLSKI OTROCI

1. Prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce

Vsi cilji in primeri dejavnosti šestih področij dejavnosti Kurikuluma za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika) veljajo tudi v prilagojenem programu za predšolske otroke.

Izvedbeni kurikulum pomeni praktično izpeljavo ciljev kurikula s specialno-pedagoškimi metodami in oblikami dela, ob upoštevanju posebnih potreb otrok, ki so usmerjeni v prilagojen program za predšolske otroke.

Gibanje

- Slepemu ali slabovidnemu otroku je potrebno zagotoviti varnost pri športnih aktivnostih.
- V telovadnici in igralnici so potrebne tipne oznake na tleh, stenah in omarah.
- Za aktivnosti z žogo potrebuje zvočne žoge.
- Igrala in igrače za slabovidnega otroka morajo biti intenzivnih in kontrastnih barv.
- Namesto vizualnih znakov pri določenih igrah uporabljamo zvočne znake.

Jezik

- Pravljič, zgodb in pesmi slepemu ali slabovidnemu otroku ne smemo samo prebrati, temveč mu moramo pojme približati po tipni, slušni ali drugi čutni poti.
- Spoznavanje jezika mora biti povezano z otrokovim okoljem.
- Vidnost gradiva za slabovidnega otroka približamo s povečavami ali lupami.

Umetnost

Likovne dejavnosti

- Za uživanje v likovnih dejavnostih potrebuje otrok tipne materiale.
- Za risanje potrebuje slep otrok pozitivno folijo oziroma materiale, ki puščajo tipno sled.

Plesne dejavnosti

- Pri plesnih dejavnostih je potrebno vse gibe opisati in jih pokazati na svojem in otrokovem telesu. Potrebno je vzpodbujanje, ker otrok nima notranje motivacije.

Dramatizacija

- Vsa dogajanja pri dramskih dejavnostih je potrebno opisovati in razložiti na specifičen, slepemu otroku primeren način.

Družba

- Vsakdanje življenje po ustaljenem redu daje slepemu ali slabovidnemu otroku občutek varnosti (vsakdanja rutina, rituali, dnevni red).
- Za igranje potrebuje posebne igrače, ki so prilagojene slepoti.

Narava

- Za pridobivanje pojmov iz narave je potrebna uporaba preostalih čutov in pomanjševanje ali povečevanje stvari ali predmetov (makete, modeli).
- Zelo primerno in koristno za učenje je nabiranje, razvrščanje, nizanje različnih naravnih materialov ali različnih materialov za gnetenje.

Matematika

- Za usvajanje pojmov iz matematike otrok potrebuje vedno konkretne materiale ali didaktične pripomočke. Percepcija pojmov je možna samo z uporabo preostalih čutil, predvsem tipa.

2. Cilji specialno pedagoških dejavnosti za slepe in slabovidne otroke

Komunikacija

- spoznavanje, prepoznavanje in razvrščanje materiala;
- seznanjanje s semensko škatlico;
- razvrščanje različnega materiala v semenski škatlici;
- seznanjanje z brailovo celico;
- orientacija v brailovi celici;
- seznanjanje z brailovim pisalnim strojem;
- delo z veliko brailovo stavnico;
- delo z malo brailovo stavnico ;
- navajanje na uporabo optičnih pripomočkov za razvijanje vida;
- navajanje na uporabo specialnega didaktičnega materiala.

Socializacija

- razvijanje samostojnosti pri hranjenju;
- usvajanje osnovnih higienskih navad;
- razvijanje samostojnosti pri oblačenju ter skrbi za obleko in obutev;
- razvijanje medosebnih odnosov.

Orientacija, mobilnost in usvajanje nadomestitvenih spretnosti

- razvijanje vizualnega zaznavanja;
- razvijanje slušnega zaznavanja;
- razvijanje vizualnega pomnjenja;
- razvijanje slušnega pomnjenja;
- razvijanje kožnih in mišično gibalnih zaznav;
- razvijanje voha in okusa;
- razvijanje telesne sheme;
- razvijanje in urjenje orientacije v okolju in na delovni ploskvi;
- razvijanje in urjenje sposobnost koordinacije gibov (vidno - gibalno, slušno - gibalno, vidno - slušno),
- konkretno razvijanje orientacije v prostoru s pomočjo čutil;
- razvijanje orientacije v bližnji in daljni okolici: vrtec – dvorišče, dom – dvorišče;
- razvijanje orientacije na delovni ploskvi: miza, list papirja;
- lega predmetov v okolici;
- orientacija s pomočjo pripomočkov;
- privajanje na promet in seznanjanje otrok s pravili obnašanja v prometu;
- hoja z videčim spremljevalcem in privajanje na promet z njegovo pomočjo;
- seznanjanje z različnimi prevoznimi sredstvi in navajanje na njihovo uporabo;
- navajanje otrok na pravila obnašanja v različnih situacijah (v trgovini, v čakalnici, ipd.);

- navajanje otrok na gibanje in orientacijo v različnih vremenskih in drugih izrednih razmerah (sneg na pločniku, poledeneli pločniki, prekopane poti, sicer otroku od prej poznane poti, ipd.).

3. Specialno didaktična priporočila

Slep ali slaboviden otrok pridobiva izkušnje pretežno preko ostalih čutil.

Roke so njegovo osnovno sredstvo za raziskovanje sveta.

Slep otrok se brez dodatne pomoči ne more optimalno razvijati. Če ni pravočasno in ustrezno obravnavan doma in v vrtcu, se pri otroku začnejo kazati motnje in zaostanki v razvoju.

Otroku z okvaro vida manjka vizualnih spodbud in zato nima primarne želje po gibanju. Pogosto sta močno izraženi pasivnost in mirovanje. Izkušnje pridobiva preko tipa, sluha, vonja, okusa. Spodbujamo ga h gibanju. Spodbujamo ga tudi, da pri pridobivanju izkušenj uporablja preostali vid.

Manj ko je pri otroku ohranjenega vida, manj je učenja s posnemanjem. Pri slepem otroku učenja s posnemanjem praktično ni. Zato mu je potrebno posebej razvijati grobo in fino motoriko in ga usmerjati na uporabo ostalih čutil.

Slepega otroka naučimo novih gibov preko profesionalnega telesnega stika in dotika. Z otipavanjem, npr. obraza otrok spoznava različne položaje ust in mimiko. Podobno ravnamo, ko ga učimo zavezovanja čevljev, mazanja kruha, nalivanja tekočine iz vrča v skodelico, ipd. Odsotnost vida lahko povzroči tudi počasnejše osvajanje besed. Besed naj ne osvaja s posnemanjem govora drugih, ampak na osnovi lastnih izkušenj preko tipa, sluha, vonja in okusa.

Vzpostaviti je potrebno koordinacijo uho – roka.

Slabovidnemu ali slepem otroku z minimalnim ostankom vida postopoma odkrivamo nova spoznanja o svetu in razumevanju medsebojnih vzročno posledičnih odnosov.

Da bi otrok o predmetu lahko dobil jasne predstave, velikost predmeta ne sme biti ne prevelika in ne premajhna. Zato je potrebno velike predmete pomanjšati in majhne povečati. Posebej so v ta namen priporočljive t. i. taktilne knjige.

Pri spoznavanju okolja je potrebno nenehno spodbujanje opazovanja in posnemanja.

Posebno pozornost je potrebno nameniti navajanju otrok na samostojnost pri skrbi zase (hranjenje, oblačenje, osebna nega).

Slep ali slaboviden otrok je nagnjen k mirovanju, zato ga je treba neprestano vzpodbujati k raziskovanju okolja. Pri opazovanju predmeta mu omogočimo bližino.

Ker mu pogosto manjka vizualnih spodbud, nima želje po gibanju, zato potrebuje nenehno motivacijo in dovolj velik prostor brez ovir.

Govor vzgojitelja mora biti glasen in razločen.

Za slepega ali slabovidnega otroka je potrebna majhna skupina otrok. Delo s slepim ali slabovidnim otrokom je individualno in individualizirano.

PROSTOR

Prostor mora biti slepem ali slabovidnemu otroku prilagojen. V zgodnji dobi je prostor zmanjšan na doseg rok in nog, ker otrok še ni sposoben, da bi izkoristil podatke, ki mu jih nudijo preostala čutila. Predmeti in igrače morajo biti v igralnici v dosegu njegove roke in spravljeni vedno na istem mestu.

Slep otrok mora vedeti, kje se kaj v prostoru nahaja, zato mora biti vsaka stvar na točno določenem mestu. Vrata ne puščamo odprta, ker bi se slaboviden ali slep otrok lahko zaletel vanje, pazimo, da na poteh po katerih se slaboviden ali slep otrok giblje, ne puščamo predmetov v katere bi se lahko zaletel (vedra z vodo, razni kartoni, ipd.).

Kjer se giblje slaboviden ali slep otrok, naj bodo primerne tipne oznake za orientacijo.

V garderobi mora imeti stalno mesto za oblačila in obutev, ki mora biti označeno tako, da jih bo otrok lahko zatipal.

Otrok mora imeti stalno mesto pri obrokih in pogrinjek kontrastnih barv.

Osvetlitev prostorov mora biti primerna za izkoriščanje ostankov vida.

Za slabovidne in slepe otroke z minimalnimi ostanki vida je pomembna primerna osvetlitev vseh prostorov. Vendar pa moramo upoštevati, da nekatere otroke svetloba tudi moti!

ČAS

Slaboviden ali slep otrok potrebuje več časa pri izvajanju določenih aktivnosti kot njegovi polnočuteči vrstniki.

GIBALNO OVIRANI PREDŠOLSKI OTROCI

1. Prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce

Vsi cilji in primeri dejavnosti šestih področij dejavnosti Kurikuluma za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika) veljajo tudi v prilagojenem programu za predšolske otroke.

Izvedbeni kurikulum pomeni praktično izpeljavo ciljev kurikula s specialno-pedagoškimi metodami in oblikami dela, ob upoštevanju posebnih potreb otrok, ki so usmerjeni v prilagojen program za predšolske otroke.

Gibanje

- pridobivanje in ohranjanje kvalitetnejših gibalnih vzorcev,
- vzpostavljanje boljše kontrole trupa,
- inhibicija patoloških gibalnih vzorcev,
- pridobivanje čutno gibalnih izkušenj,
- trening vizualno-motorične koordinacije,
- trening koordinacije roka - roka.

Jezik

- vaje senzomotorike govornih organov (dihanje, požiranje, pitje),
- vaje artikulacije posameznih glasov,
- iskanje poti komunikacije (nadomestna komunikacija),
- vaje za koncentracijo poslušanja (zvoki, besede, besedila),
- vaje za razumevanje govora,
- bogatitev besednega zaklada,
- vaje grafomotorike.

Umetnost

Likovne in oblikovalne dejavnosti

- razvijanje vizualne in taktilne pozornosti,
- razvijanje izkustvenega doživljanja in predstavljanja sveta,
- spodbujanje individualnega izražanja z lastno aktivnostjo,
- ustvarjanje likovnih izdelkov tudi s pomočjo računalnika,
- aktivno spoznavanje različnih materialov,
- aktivno spoznavanje različnih likovnih pripomočkov.

Glasbene dejavnosti

- razvijanje slušne percepcije, pozornosti in pomnjenja, zapomnitve,
- razvijanje sposobnosti sprejemanja in izvajanja ritma, tempa, jakosti, barve in višine zvoka ter melodije,
- spodbujanje aktivnega individualnega izražanja skozi glasbo,
- izvajanje dejavnosti, ki povezujejo gibanje in zvok.

Plesna dejavnost

- načrtno in sistematično izvajanje dejavnosti, ki povezujejo elemente glasbe, gibanja in govora,
- razvijanje senzomotoričnih in psihomotoričnih sposobnosti,

- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost.

AV – medijske dejavnosti

- spodbujanje aktivnega izkustvenega spoznavanja sveta,
- pridobivanje spretnosti uporabe računalnika in prilagojene računalniške tehnologije in hkrati:
 - razvijanje in urjenje motorike in koordinacije oko- roka, uho – roka,
 - razvijanje in urjenje orientacije,
 - razvijanje in urjenje pozornosti in koncentracije,
 - razvijanje in urjenje sposobnosti za samostojno delo,
 - razvijanje in urjenje sposobnosti senzomotorične integracije,
 - spoznavanje raznih didaktičnih iger,
 - vzpodbujanje samoiniciativnosti za samostojno delo,
 - pridobivanje pozitivne samopodobe.

Dramske dejavnosti

- načrtno in sistematično razvijanje zaznavnih sposobnosti,
- načrtno povezovanje govora in telesnih aktivnosti,
- razvijanje sposobnosti uporabe govora ali nadomestne komunikacije za čim boljše sporazumevanje.

Družba

- spoznavanje sebe in drugih otrok,
- spodbujanje jasnega izražanja lastnih želja in potreb,
- razvijanje in spodbujanje komunikacijskih strategij,
- spodbujanje občutka pripadnosti skupini,
- razvijanje socialnih veščin in spretnosti.

Narava

- razvijanje zaznavnih in kognitivnih sposobnosti,
- spoznavanje in poimenovanje predmetov in pojmov iz žive in nežive narave,
- omogočanje čim več izkustvenega doživljanja narave in naravnih pojavov.

Matematika

- izkustveno seznanjanje z matematiko v vsakdanjem življenju,
- omogočanje manipuliranja z različnimi predmeti (razvrščanje, sestavljanje, nizanje...),
- razvijanje kognitivnih sposobnosti.

2. Cilji specialno pedagoških dejavnosti za gibalno ovirane otroke

- Vsakodnevno in sistematično izvajanje specialno pedagoških dejavnosti v skupini, ob upoštevanju specifičnih potreb in individualnih sposobnosti posameznega otroka.
- Usposabljanje predšolskega gibalno oviranega otroka po metodah, ki so v skladu s teorijo in prakso specialne pedagogike oz. defektologije.
- Dejavnosti se povezujejo in dopolnjujejo, kar omogoča korekcijo oz. pozitivno vzdrževanje otrokovih psihofizičnih sposobnosti.
- Izdelava individualiziranega programa naj upošteva vse diagnostične izsledke in razvojno prognozo otroka.

- Pridobivanje primarnih izkušenj in temeljnih znanj, motoričnih spretnosti, osebnostnih veščin in navad za učinkovito in uspešno zadovoljevanje individualnih potreb in za uspešno uporabo prilagojene računalniške tehnologije .
- Ustvarjanje pogojev za postopno razvijanje lastne aktivnosti, samoiniciativnosti in individualno oblikovanje različnih strategij.
- Ustvarjanje pogojev za pridobivanje vidnih, slušnih, taktilnih in drugih pomembnih senzoričnih spoznanj, ki jih potrebuje otrok za optimalni razvoj, da bi razvil pozitiven odnos do življenja in da bi postopoma pokazal lastno zanimanje za spoznavanje njegovega ožjega in širšega okolja in njunih značilnosti.
- Ustvarjanje pogojev za ugoden socialni in emocionalni razvoj, korekcijo socialnih in emocionalnih težav in preprečevanje dodatnih motenj.
- Uspešen proces usposabljanja gibalno oviranih predšolskih otrok potrebuje poleg strokovnega vodenja natančno izdelano časovno shemo, individualne prilagoditve prostora, delovnega prostora, opreme, didaktičnega materiala in različnih pripomočkov.
- Izvajanje individualnih terapij.
- Izvajanje timske obravnave.
- Razvijanje sodelovanja s starši.

3. Specialno didaktična priporočila

Osnovno vodilo pri načrtovanju in izvajanju dejavnosti v oddelku je prilagajanje metod, oblik in načinov dela v skladu s teorijo in prakso specialne pedagogike oz. defektologije.

Dejavnosti načrtujemo tako, da se prepletajo in so namenjene otrokovemu individualnemu napredku.

Poiskati in razvijati je potrebno otrokova močna področja in ohranjati otrokove psihofizične sposobnosti.

Izbirati je potrebno ustrezne, specifične igrače, didaktične pripomočke, materiale in sredstva (velikost, površina, barve, naravni materiali,...). Prilagoditi je potrebno tudi igrala na igrišču, v peskovniku,...

Zagotoviti moramo različne oblike športnih dejavnosti, ki so nujno potrebne za otrokov razvoj, kot npr. plavanje, hipoterapija, za nekatere tudi prilagojeno smučanje, sankanje, ipd.

Izvajanje dinamičnih, diagnostičnih postopkov, ki potekajo skozi celotno predšolsko obdobje, je nujno za pravilno načrtovanje in usmerjanje otroka v najustreznejši vzgojno izobraževalni program.

Individualne obravnave se načrtujejo v individualiziranem programu.

Hranjenje je izredno pomembna dejavnost in dobro motivacijsko sredstvo za učenje. Pri gibalno oviranih otrocih smo pri hranjenju še posebej pozorni na pravilen telesni položaj, na ustrezni jedilni pribor, ki je lahko zaradi razvojnih posebnosti prilagojen, in na primerno obliko hrane. Hranjenje izvajamo po navodilih fizioterapevta. Zagotoviti moramo pravilni telesni položaj. Otroka hranimo v naročju, v prilagojenem vozičku ali za prilagojeno mizo in stolom.

PROSTOR

Gibalno oviran otrok potrebuje poleg prilagojenega delovnega prostora (miza, stol, voziček), tudi velik in pregleden prostor za gibanje v igralnici, na hodniku, v garderobi, prilagojene sanitarije in prostor za nego.

Poudarek je na preglednosti prostora, zaradi motenj v zaznavanju.

Sanitarni prostor mora biti prilagojen tako, da bo otrok vse kar zmore, lahko opravil sam, in bo dovolj prostora tudi za pomoč odrasle osebe.

Gibalno oviranemu otroku je treba prilagoditi prostor tudi glede na ugotovljeno dominantno stranskost.

ČAS

Gibalno oviranega otroka je potrebno na ustrezen način pripraviti na načrtovano dejavnost. Potrebno je upoštevati bioritem otroka in skupine.

Gibalno oviran otrok potrebuje sistematično časovno in prostorsko navajanje na osebno nego. Potrebuje tudi optimalne pogoje in dovolj časa za razvijanje potrebe po čistoči in urejenosti.

OTROCI Z GOVORNO- JEZIKOVNIMI MOTNJAMI

1. Prilagoditve izvajanja ciljev in primerov dejavnosti Kurikuluma za vrtce

Vsi cilji in primeri dejavnosti šestih področij dejavnosti Kurikuluma za vrtce (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava, matematika) veljajo tudi v prilagojenem programu za predšolske otroke.

Izvedbeni kurikulum pomeni praktično izpeljavo ciljev kurikula s specialno-pedagoškimi metodami in oblikami dela, ob upoštevanju posebnih potreb otrok, ki so usmerjeni v prilagojen program za predšolske otroke.

Gibanje

- razvijanje pravilnih gibalnih vzorcev,
- odpravljanje prikritih nepravilnosti v gibalnem razvoju,
- vzpostavljanje pravilnega mišičnega tonusa in harmonije telesa,
- vzpodbujanje razvoja senzomotorike in psihomotorike,
- vzpodbujanje razvoja govora z gibalnimi stimulacijami,
- odpravljanje oz. korekcija motnje z izvajanjem ustreznih gibalnih aktivnosti.

Jezik

- specialno pedagoško-logopedsko usposabljanje govornih organov za funkcijo govora,
- razvijanje prozodičnih elementov govora,
- pridobivanje in korekcija glasov govora,
- spoznavanje in usvajanje besed in širjenje besedišča,
- razvijanje slušne percepcije in pozornosti,
- razvijanje razumevanja in produkcije govora,
- razvijanje jezikovnih podsistemov,
- razvijanje govornih strategij,
- razvijanje govora in jezika kot sredstva za komunikacijo,
- ustvarjanje pogojev za uporabo jezika kot sredstva za razvijanje socialnih veščin,
- odpravljanje oz. korekcija motnje v govorno-jezikovni komunikaciji.

Umetnost

Likovne in oblikovalne dejavnosti

- razvijanje vizualne in taktilne percepcije in pozornosti,
- razvijanje psihomotoričnih sposobnosti in fine motorike,
- razvijanje izkustvenega doživljanja in predstavljanja sveta,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi umetnost,
- vzpodbujanje želje in potrebe po govornem izražanju
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob izvajanju ustreznih likovnih dejavnosti.

Glasbene dejavnosti

- razvijanje slušne percepcije in pozornosti,
- razvijanje sposobnosti sprejemanja in produkcije ritma, tempa, jakosti, barve in višine zvoka ter melodije,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi glasbo,
- izvajanje dejavnosti, ki povezujejo gibanje in zvok,

- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob izvajanju ustreznih glasbenih dejavnosti.

Plesne dejavnosti

- načrtno in sistematično izvajanje dejavnosti, ki povezujejo elemente glasbe, gibanja in govora,
- razvijanje senzomotornih in psihomotornih sposobnosti,
- spodbujanje individualnega izražanja skozi ples,
- ustvarjanje varnega in vzpodbudnega vzdušja, ki omogoča čustveno sproščenost in varnost,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob izvajanju ustreznih glasbenih dejavnosti.

AV-medijske dejavnosti

- spodbujanje izkustvenega spoznavanja sveta,
- razvijanje in bogatenje besedišča,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob uporabi ustreznih avdiovizualnih sredstev.

Dramske dejavnosti

- načrtno razvijanje zaznavnih sposobnosti,
- načrtno povezovanje govora in telesnih aktivnosti,
- načrtno razvijanje sposobnosti uporabe govora v komunikaciji,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob izvajanju ustreznih dramskih dejavnosti.

Družba

- spoznavanje sebe in drugih otrok ter sprejemanje različnosti,
- sprejemanje svoje drugačnosti in razvijanje pozitivnega samovrednotenja,
- odpravljanje težav na področju kognitivnih sposobnosti,
- spoznavanje, razumevanje in poimenovanje dogajanj v družbi,
- razvijanje razumevanja besed, ki označujejo družbo, družbena dogajanja in družbene odnose,
- pridobivanje in razvijanje govorno-jezikovnih sposobnosti za izražanje potreb in čustev ter za vzpostavljanje socialnih odnosov,
- razvijanje socialnih veščin in spretnosti,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob pridobivanju spoznanj o družbi.

Narava

- omogočanje razvijanje zaznavnih sposobnosti,
- spoznavanje in poimenovanje pojmov iz žive in nežive narave,
- pridobivanje in razumevanje besed, ki označujejo pojme iz narave,
- omogočanje izkustvenega doživljanja narave in naravnih pojavov,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob pridobivanju spoznanj o naravi.

Matematika

- izkustveno seznanjanje z matematiko v vsakdanjem življenju,
- razvijanje zaznavnih sposobnosti in odpravljanje težav na teh področjih,
- razvijanje govorno-jezikovnih sposobnosti za izražanje matematičnih pojmov,

- razvijanje razumevanja besed ter pridobivanje besed, ki označujejo matematične pojme,
- odpravljanje oz. korekcija govorno-jezikovne motnje ob seznanjanju z matematičnimi pojmi.

2. Cilji specialno pedagoških dejavnosti za otroke z govorno-jezikovnimi motnjami

- Vsakodnevno in intenzivno izvajanje dejavnosti po metodah, ki so v skladu s specialno pedagoško oz. defektološko teorijo in prakso;
- vsakodnevno in intenzivno izvajanje specialno pedagoških dejavnosti v skupini, ob upoštevanju specifičnih potreb vsakega otroka;
- izvajanje individualne terapije;
- izvajanje dinamičnega diagnostičnega postopka;
- razvijanje govorno jezikovne komunikacije;
- razvijanje vseh sposobnosti otroka;
- preprečevanje nastajanja dodatnih socialnih in emocionalnih motenj;
- zagotavljanje celovitosti in kompleksnosti vzgojnih postopkov usmerjenih v odpravljanje ali zmanjševanje težav, ki jih ima otrok;
- odpravljanje ali ublažitev motnje v predšolskem obdobju v največji možni meri.

3. Specialno didaktična priporočila

Osnovni cilj specialno pedagoškega pristopa je odpravljanje oz. korekcija govorno jezikovne motnje ter preprečevanje nastajanja dodatnih motenj.

To dosežemo z vsakodnevno, intenzivno, sistematično, specialno pedagoško - logopedsko obravnavo v skupini, ob upoštevanju specifičnih potreb vsakega otroka.

S premišljenimi aktivnostmi, ki temeljijo na sodobnih spoznanjih logopedije, razvijamo vse otrokove čute, spodbujamo zaznavanje, razvijamo pozornost, povezujemo in usklajujemo velike gibe celega telesa ter fine gibe govornih organov ter tako odgovarjamo na zunanje dražljaje.

Prav tako izvajamo dejavnosti, ki omogočajo razvoj miselnih funkcij ter spodbujajo spoznavni razvoj. Bistvenega pomena so vse dejavnosti, ki neposredno vplivajo na govor in govorila, kot so vaje dihanja, vaje za motoriko govornih organov, vaje za pridobivanje in korekcijo glasov. Ob vseh teh dejavnostih se vzpodbuja razvoj jezika kot sistema z vsemi podsistemi, ki se nanašajo na obliko, vsebino in uporabo v komunikaciji.

V skupinah je manjše število otrok. Delo z otroki je individualizirano. Upoštevamo in sledimo zakonitostim razvoja predšolskih otrok oz. upoštevamo razvoj in stopnjo razvoja posameznega otroka s posebnimi potrebami v skupini.

Takšno izvajanje dejavnosti omogoča spremljanje razvoja otroka ter izvajanje dinamičnega diagnostičnega procesa.

Ob skupinski obravnavi so otroci lahko deležni tudi individualne slušno govorne terapije, ki jo izvajajo logopedi individualno.

Hranjenje je pomembna dejavnost in dobro motivacijsko sredstvo za učenje z več vidikov. Sposobnosti žvečenja, požiranja in dihanja so soodvisne s sposobnostjo govora in so predpogoj za funkcijo govora.

Pri otrocih z govorno-jezikovnimi motnjami se pogosto prav na tem področju pojavljajo motnje, ki jih lahko med hranjenjem odpravljamo oz. otroka učimo žvečiti in požirati ter mu tako omogočamo uživanje hrane, posledično pa izboljšujemo govorne sposobnosti. Potrebno je omogočiti spoznavanje različnih vrst hrane, ter razvijanje občutljivosti za okuse, vendar brez vsiljivosti.

PROSTOR IN SPECIFIČNOST OPREME

Zagotovljene morajo biti prostorske možnosti za izvajanje gibalno govornih ter glasbenih stimulacij. Prav tako mora biti zagotovljena ustrezna potrebna oprema za te dejavnosti (velika stenska ogledala, glasbeni inštrumenti, blazine, telovadni rekviziti, ipd.).

Zagotovljen mora biti prostor in oprema za individualno slušno govorno obravnavo.

Prostori morajo biti opremljeni tako, da otroka umirjajo in ustvarjajo prijetno vzdušje. Ne sme biti motečih dražljajev (slušnih in vidnih) oz. preveč dodatne opreme. Dodatna oprema (igralni kotički, omarice za shranjevanje didaktičnih pripomočkov in igrač, ipd.) mora biti gibljiva, oz. takšna, da se jo lahko doda ali odstrani po potrebi.

Zagotovljena mora biti možnost uporabe avdio in video pripomočkov, ki so potrebni pri korekciji oz. odpravljanju govorno-jezikovnih motenj.

ČAS

Pridobivanje in razvijanje govorno-jezikovne komunikacije je kompleksen proces, ki zahteva veliko časa.

Dejavnosti se izvajajo tako, da otrok lahko sprejme, razume, predela, usvoji in uporabi posredovano informacijo ter ustrezno odgovori. Podaljšan čas se nanaša na trajanje in pogostost posredovanja informacije oz. izvajanje dejavnosti.

Prav tako se podaljšan čas nanaša na sposobnost otroka, da odgovori in uporabi pridobljeno.

Trajanje in pogostost izvajanja dejavnosti sta opredeljeni glede na potrebe otroka, odvisni pa sta tudi od strokovne presoje.

Čas je pomemben tudi pri vključevanju otroka z govorno-jezikovnimi motnjami v skupino. Otroku potrebuje čas za spoznavanje okolja, ostalih otrok in odraslih v ustanovi. Starši so lahko v tem času prisotni ter tako pomagajo otroku pri premagovanju začetnih težav (komunikacija, navezovanje stikov...).

PRIPOROČENA LITERATURA

Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v republiki Sloveniji, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 1995.

Bahovec D., E., Bregar G., K., *Šola in vrtec skozi ogledalo*, DZS, Ljubljana 2004.

Cerar, M., *Med pričakovanji in željami*. Posvet Živeti skupaj - 10 let kasneje - živimo skupaj, Dobrna 2003.

Cerar, M., Habjan, M., Rebič, N., *Sijaj, sijaj, sončece!* Vodnik za opazovanje v naravi in uporabo izkušenj za dejavnosti z otrokom z motnjo v razvoju, starim pet do deset let, Modeli poučevanja in učenja, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana 2004.

Cotič, J., *Defektologovo delo s starši otrok z motnjami v razvoju*, diplomsko delo, Pedagoška fakulteta, Ljubljana 1995.

Danko, A., *Reakcije staršev ob spoznavanju svojega otroka s posebnimi potrebami*, v *Delo s starši otrok s posebnimi potrebami*, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana 1997.

Generalni koncept in izvedba načela sožitja – zveze društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije, Sožitje - zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije, Ljubljana 1997.

Hohmann, M. in Weikart, P. D., *Vzgoja in učenje predšolskih otrok. Primeri aktivnega učenja za predšolske otroke iz prakse*, DZS, Ljubljana 2005.

Integracija, inkluzija v vrtcu, osnovni in srednji šoli, Strokovni posvet, Zveza društev pedagoških delavcev, Nova Gorica 2002.

Kurikulum za vrtce, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 1999.

Navodila h Kurikulu za vrtce v programih s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za otroke s posebnimi potrebami, Področne skupine pri NK za prenovu programov vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami, Urad RS za razvoj šolstva, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 2003.

Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami, Uradni list RS, št. 54/2003.

Program vzgoje in izobraževanja otrok in mladostnikov z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju in drugimi dodatnimi motnjami, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana 1994.

Rus, R., *Starši v procesu pomoči otroku*. Posvet Živeti skupaj - 10 let kasneje - živimo skupaj, Dobrna 2003.

Schmidt, M., *Socialna integracija otrok s posebnimi potrebami v osnovno šolo*, Založba Pedagoške fakultete Maribor, Maribor 2001.

Šolska zakonodaja I, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana 1996.

Uresničevanje integracije v praksi. Zbornik prispevkov s strokovnega simpozija, Društvo defektologov Slovenije, Skupnost organizacij za usposabljanje Slovenije, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Portorož 1997.

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, Uradni list RS, št. 54/2000.

Žnidaršič, D., *Strategija vključevanja otrok s težavami v socialni integraciji v redno skupino vrtca*, Educa 2002/2003, št. 2/3, str. 5-17, Nova Gorica 2003.

Otroci z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju

Cerar, M., Habjan, M., Rebič, N., *Sijaj, sijaj, sončece!* Vodnik za opazovanje v naravi in uporabo izkušenj za dejavnosti z otrokom z motnjo v razvoju, starim pet do deset let, Modeli poučevanja in učenja, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana 2004.

Galeša, M., Jurešič, M., Jurgec, I., Kneževič, R., *Priročnik za izdelavo individualiziranih programov za osebe z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju*, samozaložba, Celje 1999.

Galeša, M., *Specialna metodika individualizacije*, Didakta, Radovljica 1996.

Konferenca *Izobraževanje otrok s posebnimi potrebami: od dobre teorije k učinkoviti praksi* (knjižica povzetkov), Pedagoški inštitut, Ljubljana 2005.

Levandovski, D., Teodorovič, B., *Program rada s djecom s teškočama u razvoju*, Centar za autizam, odgoj i obrazovanje "dr. Z. Sremec", Fakultet za defektologiju Sveučelišča u Zagrebu, Zagreb 1989.

Novljan Egidija, *Sodelovanje s starši otrok s posebnimi potrebami pri zgodnji obravnavi*, Zveza Sožitje - Zveza za pomoč duševno prizadetim Slovenije, Ljubljana 2004.

Pieterse, M., Treloar, R., Cairns, S., *Majhni koraki: Program zgodnje obravnave otrok z motnjami v razvoju*, Društvo za pomoč duševno prizadetim, Sekcija za Downov sindrom, Ljubljana 2000.

Pravice oseb z motnjami v duševnem razvoju, Društvo defektologov Slovenije, Zveza prijateljev mladine, Sožitje - Zveza društev za pomoč duševno prizadetim, Ljubljana.

Program vzgoje in izobraževanja otrok in mladostnikov z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju in drugimi dodatnimi motnjami, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana 1994.

Program za delovno usposabljanje, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1978.

Rano odkrivanje i pračenje djece s teškočama u razvoju predškolskog uzrasta, tematska razprava, Savez društava defektologa Hrvatske, Zagreb 1987.

Glui in naglušni otroci

Apel, K., Masterson, J., *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*, Ostvarenje, Zagreb 2004.

Benič, M., Meolic, M., *Razvojna nevrološka obravnava otrok kot sestavni del rehabilitacije slušno in govorno motenih otrok*, Zbornik strokovnih člankov CUSGM, Maribor 1992.

Brajović, C., L., *Svesna sinteza razvoja*, Institut za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, Beograd 1971.

Brumec, M., Nada H., *Razvijanje poslušanja s pomočjo polževega vsadka*, CUSGM, Maribor 2002.

Ćordić, A., Bojanin, S., *Opšta defektološka dijagnostika*, Beograd 1981.

Danko, V., A., *Gibalno ovirani otroci in otroci z nevrološko poškodbo v vrtcu in v šoli*, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, Maribor 2005.

Dobrota, N., *Razvoj govora kod dece sa rascepom usne i nepca*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997.

- Flass, O., *Individualni rad s gluhom predškolkom djecom u okviru verbotonalne metode*, Center za rehabilitaciju sluha in govora, Zagreb 1969.
- Guberina, P., *Verbotonalna metoda i njezina primjena na rehabilitaciju sluha*, Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1965.
- Herljević, I., *Progovori*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- Labinowicz, E., *Izvirni Piaget*, DZS, Ljubljana 1989.
- Lah, B., *Nekaj izkušenj z obravnavo otrok z nerazvitim govorom kot posledico cerebralnih poškodb*, Zbornik strokovnih člankov, CUSGM, Maribor 1992.
- Medjunarodni naučni skup »Dani zavoda«*, zbornik, Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju »prof. dr. Cvetko Brajović«, Beograd 2002.
- Medicinska klasifikacija bolezni – 10*, Ljubljana 1995.
- Pansini, M., *Zrcaljenje zrcalnih nevronov*, SUVAG, Zagreb 2004.
- Passolt, M., *Hiperaktiven otrok: psihomotorična terapija*, Sožitje, Ljubljana 1997.
- Pintar, V., *Stimulacije pokretom za razvoj govora u verbotonalnoj metodi*, Centar SUVAG, Zagreb 1983.
- Razvojna psihologija: izbrane teme*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana 2001.
- Reid, G., *Nekaj v prijateljsko pomoč*, BRAVO, Ljubljana 2002.
- Stajniko, R., M., *Terapija afazij – teoretična osnova*, II. srečanje logopedov Slovenije, Zbornik referatov, Društvo defektologov Slovenije, 1985.
- Stajniko, R., M., *Verbotonalna metoda u rehabilitaciji govornih smetnji različnih uzroka*, Zbornik radova verbotonalnog simpozija 1999, Poliklinika SUVAG, Zagreb 2000.
- Specifične učne težave*, Svetovalni center za otoke, mladostnike in starše, Ljubljana 2002.
- Strle, M., *Metakognicija v učnem procesu*, Defektologica Slovenica, DDS Ljubljana 2003.
- Šmit, B., *Muzičke stimulacije u verbotonalnoj metodi*, Centar SUVAG, Zagreb 1993.
- Šmit, B., *Glazbom do govora*, Naklada HAID, Zagreb 2001.
- Vizjak, K., T., *Program vzpodbujanja razvoja motorike, sensorike, kognicije, govora in jezika v predšolski logopedski skupini*, Zbornik referatov, Simpozij Naših 40 let, CSG Maribor 2002.
- Vučinić, Ž., *Kretanje je djetetova radost*, FoMa, Zagreb 2001.
- Van Witsen, B., *Priručnik za uvježbavanje percepcija*, Savez društava defektologa Jugoslavije, Beograd 1973.
- Žnidarič, D., *Potrudimo se za pravilen govor svojega otroka*, CUSGM, Maribor 1992

Slepi in slabovidni otroci

- Bahar, A., Koman, M., Koželj, T., *Razvijanje senzomotoričnih in govornih sposobnosti otrok*, DZS, Ljubljana 1979.
- Ćehić, E., *Specifičnosti u učenju i razvoju ličnosti djece normalna vida i slijepa djece*, Sarajevo 1981.

Frostig, M., *Gibalna vzgoja*, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, Ljubljana 1989.

Kekelis, L.S., Sharon, Z.S., Wolffe, K.E., *Focused on: Teaching Social Skills to Visually Impaired Preschoolers Study Guide*, (priložnik in video kaseti) American Foundation for the Blind 2000.

Kiš-Glavaš, L., Teodorović, B., Levandovski, D., *Program bazične perceptivno-motoričke stimulacije*, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1997.

Kobal B., Kobal Grum, D. (ur.), *Zorenja: Zagotavljanje enakih možnosti za vzgojo in izobraževanje slepih in slabovidnih otrok: Smernice za strokovne delavce v šolstvu*, Dems, 2006 (v pripravi).

Kremžar, B., *Posebna gibalna vzgoja s psihomotorično zasnovo*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana 1992.

Scott, E.P., Jan, J.E., Freeman, R.D., *Can't your child see? A guide for parents and professionals about young children who are visually impaired*, 3 edition, Austin, Pro-ed, cop., 1995.

Sonksen, P., Stiff, B., *Pokaži mi kaj vidiš*.

Teodorović, B., Levandovski, D., Pintarić Mlinar, L., Kiš-Lavaš, L., *Stimulacija perceptivnih i motoričkih sposobnosti*, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1997.

Warren, H.D., *Blindness and Children: Individual Differences Approach*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1994.

Wolffe, K.E. (ur.), *Skills for Success: A Career education Handbook for Children and Adolescents with Visual Impairment*. New York, American Foundation for the Blind, 1999.

Zavod za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, *Naš zbornik*, Ljubljana 1999.

Zovko, G., *Peripatologija*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1995.

Gibalno ovirani otroci

Izobraževanje telesno hendikepiranih otrok I, II., III. del, strokovna skupina Zavoda za usposabljanje invalidne mladine Kamnik, Kamnik 1994.

Janko, M., *Nevrologija I*, Univerza Edvarda Kardelja, Višja šola za zdravstvene delavce, Ljubljana 1982.

Macić, D., *Kako pomoći cerebralno paralizovanom detetu*, Naučna kuća, Beograd 1991.

Nancie, R., *Postupak s cerebralno paralizovanim djetetom kod kuće*, Savez društva defektologov Jugoslavije, Beograd 1974.

Neuman, Z., *O možganski motorični prizadetosti*, Zavod SRS za rehabilitacijo invalidov, Ljubljana 1970.

Neuman, Z., *Psihologija telesno prizadetih*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1976.

Pogačnik, V., *Pojmovanje inteligentnosti*, Didakta, 1995.

Praper, P., *Razvojna analitična psihoterapija*, Inštitut za klinično psihologijo, Ljubljana 1996.

Rotar, N., *Razvojno nevrološka obravnava otrok prizadetih zaradi zgodnje možganske okvare*, Dvanajsti spominski sestanek Metode Kramarjeve, Društvo fizioterapevtov Slovenije, Ljubljana 1991.

Sovak, M., *Metodika vaspitanja levaka*, Savez društva defektologov Jugoslavije, 1968.

Specialno pedagoška dejavnost Komunikacija za Prilagojen izobraževalni program z enakovrednim izobrazbenim standardom za gibalno ovirane, pripravili strokovni delavci ZUIM Kamnik, Področne skupine pri NK za prenavo programov vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami, Zavod RS za šolstvo, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 2003.

Specialno pedagoška dejavnost Računalništvo za Prilagojen izobraževalni program z enakovrednim izobrazbenim standardom za gibalno ovirane, pripravili strokovni delavci ZUIM Kamnik, Področne skupine pri NK za prenavo programov vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami, Zavod RS za šolstvo, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 2003.

Specialno pedagoška dejavnost Socialne veščine za Prilagojen izobraževalni program z enakovrednim izobrazbenim standardom za gibalno ovirane, pripravili strokovni delavci ZUIM Kamnik, Področne skupine pri NK za prenavo programov vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami, Zavod RS za šolstvo, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Ljubljana 2004.

Veličkovič, M., *Normalni psihomotorični razvoj otroka*, Klinični center Ljubljana, Ljubljana 1979.

Vute, R., *Izzivi drugačnosti v športu*, Debra, Ljubljana 1999.

Otroci z govorno-jezikovnimi motnjami

Apel, K., Masterson, J., *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*, Ostvarenje, Zagreb 2004.

Benič, M., Meolic, M., *Razvojna nevrološka obravnava otrok kot sestavni del rehabilitacije slušno in govorno motenih otrok*, Zbornik strokovnih člankov CUSGM, Maribor 1992.

Brajović, C., L., *Svesna sinteza razvoja*, Institut za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, Beograd 1971.

Ćordić, A., Bojanin, S., *Opšta defektološka dijagnostika*, Beograd 1981.

Danko, V., A., *Gibalno ovirani otroci in otroci z nevrološko poškodbo v vrtcu in v šoli*, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, Maribor 2005.

Dobrota, N., *Razvoj govora kod dece sa rascepom usne i nepca*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997.

Guberina, P., *Verbotonalna metoda i njezina primjena na rehabilitaciju sluha*, Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1965.

Herljević, I., *Progovori*, Školska knjiga, Zagreb 1996.

Labinowicz, E., *Izvirni Piaget*, DZS, Ljubljana 1989.

Lah, B., *Nekaj izkušenj z obravnavo otrok z nerazvitim govorom kot posledico cerebralnih poškodb*, Zbornik strokovnih člankov, CUSGM, Maribor 1992.

Medicinska klasifikacija bolesti – 10, Ljubljana 1995.

Medjunarodni naučni skup»Dani zavoda«, zbornik, Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju »prof. dr. Cvetko Brajović«, Beograd 2002.

Od malčka do vseznalčka, Priročnik za izvajanje piktografske ritmike (za interno uporabo), Center za korekcijo sluha in govora, Portorož.

- Pansini, M., *Zrcaljenje zrcalnih nevronov*, SUVAG, Zagreb 2004.
- Passolt, M., *Hiperaktiven otrok: psihomotorična terapija*, Sožitje, Ljubljana 1997.
- Razvojna psihologija: izbrane teme*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana 2001.
- Reid, G., *Nekaj v prijateljsko pomoč*, BRAVO, Ljubljana 2002.
- Stajniko, R., M., *Terapija afazij – teoretična osnova*, II. srečanje logopedov Slovenije, Zbornik referatov, Društvo defektologov Slovenije, 1985.
- Stajniko, R., M., *Verbotonalna metoda u rehabilitaciji govornih smetnji različnih uzroka*, Zbornik radova verbotonalnog simpozija 1999, Poliklinika SUVAG, Zagreb 2000.
- Specifične učne težave*, Svetovalni center za otoke, mladostnike in starše, Ljubljana 2002.
- Strle, M., *Metakognicija v učnem procesu*, Defektologica Slovenica, DDS Ljubljana 2003.
- Vizjak, K., T., *Program vzpodbujanja razvoja motorike, sensorike, kognicije, govora in jezika v predšolski logopedski skupini*, Zbornik referatov, Simpozij Naših 40 let, CSG Maribor 2002.
- Vučinić, Ž., *Kretanje je djetetova radost*, FoMa, Zagreb 2001.
- Van Witsen, B., *Priručnik za uvježbavanje percepcija*, Savez društava defektologa Jugoslavije, Beograd 1973.
- Žnidarič, D., *Potrudimo se za pravilen govor svojega otroka*, CUSGM, Maribor 1992.